

Одяг подолян XIX - XX століть,

Одяг подолян — унікальне і неповторне явище в духовній і матеріальній культурі українців. Народний костюм нашого краю виник у процесі трудової діяльності людини і нерозривно пов'язаний із її життям і побутом. Зберігаючи ознаки епох, особливості подільського костюма являють собою важливе джерело вивчення етнічної історії українського народу, його соціально-класової структури, естетичних поглядів та уявлень.

Основні елементи традиційного одягу подолян — давньослов'янські, започатковані в культурному середовищі Київської Русі. Це передусім тунікоподібні жіночі і чоловічі сорочки, незшиті форми поясного жіночого одягу у вигляді прямокутного шматка тканини, вузькі полотняні чоловічі штани, верхній одяг типу гуньки і мантини, головні убори — дівочі вінки та жіночі намітки, а також домоткані пояси.

У XIX — на початку XX століття на виготовлення одягу йшли, в основному, матеріали домашнього виготовлення. З 30-х років значного поширення набули матеріали фабричного виробництва.

Сировиною були коноплі, льон, вовна, шкіра, зрідка стебла та кора рослин. Найбільш популярним способом отримання матеріалів на одяг стало ткацтво, поширене по всій території нашого краю. Подільські ткачі виготовляли не лише різні види тканин для одягу, а й ткали закінчені компоненти костюма — плахти, запаски, обгортки, пояси, намітки, хустки тощо. Виробляли також вовняну тканину, з якої збивали сукно. Переважно більшість тканин та інших тканих виробів готували для власних потреб і лише зрідка на продаж. З кінця XIX — початку XX ст. у південно-східних повітах губернії поширилося виготовлення тканин для одягу, рушників і скатерок з бавовняних фабричних ниток. Робили також полотна, в яких комбінували ко-

Подолянка у вбранні кінця XIX — початку XX ст. Винницький район.

Наукові працівники Вінницького обласного краєзнавчого музею демонструють народні строї з фондової колекції на етнографічному святі. Фото 1998р.

ноплі, лляні та бавовняні нитки. Наприклад, якщо основа конопляна, то піткання могло бути лляне чи бавовняне. Найтоншими були тканини для наміток. З тридцятки або двадцятки шили частини жіночих сорочок, які не прикривалися іншими видами одягу: рукави, верхню половину та низ підтички, який завжди видно з-під спідниці. В заможних родинах сорочки шили повністю з тринадцятки або дванадцятки. Бідніші люди внутрішню частину підтички шили з десятки. Найчастіше десятка йшла на чоловічий одяг — штани та сорочки.

З вовняних ниток виготовляли сукно для верхнього одягу. Ткали також тканину для зимових чоловічих штанів (холошнів) та онуч. Одяг, взуття та чоловічі убори виготовляли і з хутра та шкіри. Кожухи шили з овечої шкіри та хутра. Зі смушку робили чоловічі шапки.

Зі шкіри волів, коней, свиней та кіз шили костюми, черевики, чоботи. Взуття плели із lika, соломи, рогози. Зрідка, в основному заможний люд, обирав для вбрання мануфактурні тканини місцевого та імпортного виробництва.

Натільний одяг. Найпоширенішим видом цього одягу є сорочка, виготовлена з білого домотканого або фабричного полотна. На Східному Поділлі відомо чотири види їх крою — тунікоподібний, з уставкою, з суцільнокроєним рукавом, на кокетці (з гесткою).

Сорочки тунікоподібного крою як найдавніші збереглися в чоловічому та жіночому буденному вбранні. Вони кроєні із

Берегиня культурних традицій Поділля Зоя Зосимівна ЧОРНА цього року відзначила свій сонячний ювілей. Щиро вітаємо нашу колегу, бажаємо міцного здоров'я, довголіття і подальших творчих здобутків.

Спільчани

Сорочку майстриня вишивала сама.

Сорочка жіноча з с. Дружелюбівки Калинівського району. 20-ті роки XX ст.

У народному одязі першої половини XX ст. Вінницький район.

Вишитий рукав жіночої сорочки з с. Стіна Томашпільського району.

не вистачало ширини пілки, станок сорочки розширювали одним або двома бочками. Інколи під рукавами були клинці. Святкові сорочки завжди з манжетами, у буденних їх немає.

Сорочки з уставкою та суцільнокроєним рукавом були найбільш поширеними в досліджуваній час, особливо у XIX та на початку XX ст. Уставкові, на нашу думку, з'явилися раніше, хоча носять ті і ті досить широко. Стверджувати це можна, аналізуючи розміщення вишивки на поликах у сорочках обох типів крою. В уставкових полик має поділ на дві частини: одна — це вишивка на краю уставки, яка прилягає до рукава; інша — вишивка на верхній частині рукава, яка прилягає до уставки. Узор на рукаві часто ширший за узор на уставці. Дві смуги вишивки полика розділяє шов. У суцільнокроєних сорочках цього шва немає, але смуги орнаменту розділяє тонка біла смужка полотна.

Сорочки з уставками є лише в жіночому вбранні. Уставки — прямокутні шматки тканини, які вшивали між передньою та задньою пілками станка сорочки. Верхню частину уставки разом із пілками призбирували, обшивали як горловину. У місці з'єднання уставки з рукавом інколи робили невеличкі збори. Найчастіше станок уставкових сорочок шили з двох пілок, зрідка з 2,5. Весільні уставкові сорочки були додільними, інші часто мали пришиту підтичку. За потреби станок і підтичку розширяли бочками, які мали прямокутну або трикутну (у підтичках) форму. У весільних сорочках з с. Девіців Літинського району бочки мали форму великих трикутних клинців, які вшивали між пілками по всій довжині сорочки, починаючи від підрукавної ластки. Для уставкових сорочок характерні як стоячий, так і відложний комірці. Пазушний розріз розміщено по центру станка, зрідка його прикривали манішкою. Шили сорочки в основному з тринадцятного полотна, підтички, часто були з дванадцятки. Ширина рукава була в однополотнище. Низ його призбирували і закінчували манжетом (чохлами).

Сорочки із суцільнокроєним рукавом поширені в XX ст., особливо у 20 — 50-х роках. Уставку викроювали разом із рукавом і пришивали до пілок. Нижня частина рукава призбирана, з манжетами різної форми. Станок із двох пілок у сорочок. Вони є додільні, є з підтичкою. У шитих у 50-х рр. XX ст. з фабричної тканини дещо зміщено схему крою станка. В додільній сорочці з Хмельницького району низ розширено неширокою смугою тканини. Зрідка можемо побачити і в три пілки, проте частіше їх шили в 2,5. За потреби станок розширювали бочками, які йшли і по стану, і по підтичці. Інколи низ її розширювали трикутними клинцями, які були і під рукавом. Зрідка їх кроїли разом із бочками. Вироби цього типу крою бувають також додільними.

Сорочки на кокетці (на Східному Поділлі кажуть "сорочка з гесткою"), з'явилися вже на початку XX ст. і найбільшого поширення набули в південних районах. У часі найбільше їх носили в 30-х, 50 — 70-х роках. Гестка — широка прямокутна вставка на всю ширину плеча з вирізаною горловиною по центру. До гестки з обох боків пришивали пілки. Станок сорочки робили в 2 або 2,5 пілки. Рукав в одну пілку, інколи низ його завужували, але завжди такі сорочки були без манжетів. Серед виробів із гесткою є сорочки з підтичкою та додільні. Під рукавом обов'язкові клинці. Пазушного розрізу нема.

Крім крою, локальну своєрідність східнопопільським сорочкам надає їх орнаментация, яку виконували різноманітними техніками вишивки. На початку XX ст. найбільш поширеною була низь. На Поділлі існувало кілька її різновидів. У вишивці сорочок також бачимо хрестик, колодочки, різні види гладі, зерновий вивід, солов'їні вічка, вирізування, різні види мережок та багато інших технік. Вишивка на жіночих сорочках розміщувалася на поликах, рукавах, манжетах, комірці, пазусі (погрудки, підпазушшя), низу підтички. На чоловічих вишивали манішки, комір та манжети.

У XIX — на початку XX ст. вишивки низь були чорного, червоного та чорно-червоного кольорів. У 20-х роках XX ст. низь у вишивці сорочок стала зеленого, голубого, синього, фіолетового та жовтого кольорів. У кінці XIX — першій третині XX ст. в інших вишивальних техніках, особливо

одного перегнутого навпіл полотнища, до якого по боках пришито рукави. В жіночих сорочках вирізано овальної форми горловину без пазушного розрізу. Під рукавами — клинці. Низ таких сорочок розширено клинцями, станок їх додільний, без підтички; рукав вільний, завужений донизу, без манжетів. Чоловічі сорочки тунікоподібного крою пошито також з однієї перегнутої навпіл пілки. Горловина обшита комірцем, пазушний розріз часто розміщено збоку і прикрито вишитою манішкою. Коли

Одяг подолян XIX - XX століть

У весільному кожусі початку XX ст. Містечко Чечельник.

хрестиком, переважає чорно-червона гама. А 50 — 60-ті рр. XX ст. дали нам різнокольорову гаму у вишивках сорочок. Загалом колір у вишивці мав своє символічне значення. Так весільні (шлюбні) жіночі і чоловічі сорочки в селах Літинського, Калинівського, Томашпільського районів ще в 50-х роках XX ст., за давньою традицією, вишивали білими нитками, з ниткою-сухо-зліткою по білому полотні такими техніками: гладь, вирізування, зерновий вивід, солов'їні вічка, рідше — мережки. Щодо вишивки чорним та червоним кольором, то маємо легенду, записану у с.Стіна Томашпільського району від відомої фольклористки З.З.Чорної. За нею, колись у Стіні поляки вирізали людей. Ця трагедія сталася на Великдень. Знищили всіх, хто був у церкві та біля неї. Кров текла до р.Русави. Залишились тільки ті, хто встиг сховатися у лісі. На знак скорботи про цю подію стінянські дівчата і жінки свої сорочки вишивали переважно чорним кольором, який означав смуток. А між чорним — червона ниточка, що символізує життя.

Орнамент подільських сорочок геометричний і рослинний. Для геометричного було взято символи із живої природи. На вишивках початку XX ст. бачимо тваринні та рослинні мотиви: "в'юни", "вужі", "раки", "ластівки", "голуби", "зозульки", "сови", "барани", "цуцки", "вівсік", "косиці", "перерва", "полуниці", "рожі", "горицвіт", "хміль", "сосонка", "чорнобривці" тощо. Сорочки з рослинним орнаментом мають свої відповідні назви:

Чугаїна весільна з с.Носківців Жмеринського району. Перша чверть XX ст.

"виноград", "дубове листя", "копитон" (квіти у формі копита), косиці (с.Хомутинци Калинівського району) та багато інших.

Про давність та символічність вишивки сорочок свідчить і записана нами старовинна колядка, корені якої сягають, певно, язичницьких часів. Її записано від Охрімів

ка Г.І. (1924 р.п.), уродженця м.Ладижина Тростянецького району. Перша частина колядки розповідає про "дерево тонке — високе" і сокола, який сидить на ньому, а друга частина про гречну панну Ганну, яка вишиває братові весільну сорочку.

Вникнувши у символічний зміст колядки, побачимо, що на чоловічих весільних сорочках вишивали давні магічні знаки: солярні — місяць і зоря; зооморфні — птахи та тури й олені. Згідно системи світобачення українців вищезазначені мотиви посідали значне філософське місце в духовній та матеріальній культурі народу. Вони часто вживані як фольклорні і мистецькі образи в українському народному мистецтві. Так "місяць" завжди був уособленням юнака, "зірка" — дівчини; птахи символізували — добробут, працьовитість, посередництво між небом і землею; тури, олені — достаток, добру фізичну силу, яка здатна (рогами) протистояти злим силам.

МАРТИНЮК Тетяна із народного аматорського вокального ансамблю "Яворина" (с.Соболівка Теплицького району Вінницької області) на "Родослав'ї — 2" в Івано-Франківську, 2002 рік.

Фото Ірини СвйонтеН

Шили та вишивали сорочки переважно дівчата, починаючи з 10 років і аж до заміжжя. В селянському побуті узвичаєно, щоб кожна дівчина готувала собі на посаг вишивані сорочки, рушники, полотно та ін. Заміжні жінки теж вишивали, але вже зрідка, за потреби у вільний від польових та інших господарських і домашніх робіт час. Основну роботу виконували з пізньої осені до весни — з листопада місяця по березень включно. Робили це ввечері, коли старші ляжуть спати, а також на вечорницях.

Поясний одяг носили безпосередньо на сорочку. Чоловічі штани — вбрання більш пізнє. Про це свідчать спогади старожилів, що хлопцям у XIX ст. одягали перші штани в 16 — 18 років. Вбрався в штани — парубок. Мав право одружуватися або йти до війська. До наших днів хлопці ходили в довгих полотняних сорочках нижче колін, підперезані поясом.

На території Вінниччини штани шили з конопляного полотна "десятки", яке в південно-східних районах називали "гребін-ням". На зимові штани йшла вовняна тканина домашнього виготовлення. В XIX ст. були поширені "штани з очкурнею", з початку XX ст. їх вже носили "до пасака". В жіночому костюмі Східног Поділля XIX —

У народному одязі першої половини ХХ ст. з Бершадського району.

Учасниці народного фольклорно-етнографічного ансамблю "Веселка" (с.Талалаївка Погребищенського району Вінницької області) на святі "Родослав — 2" в Івано-Франківську. 2002 рік. (фото Ірини Свійошпех)

початку ХХ ст. бачимо два основних типи поясного жіночого одягу: незшитий і зшитий. Виготовлений він переважно із домотканих вовняних, зрідка конопляних тканин різної якості. Тут є запаски, плахти, обгортки (горбатки).

Запаска — два шматки вовняної тканини прямокутної форми. Задній шмат більший за передній. В колекції Вінницького краєзнавчого музею зберігається лише одна запаска — попередниця, виткана з вовняних ниток. Орнаментальні смуги на ній розміщено горизонтально. З часом запаски заступили фартухи, які одягали до спідниці. Плахт збереглося більше. Це два вузьких яскраво тканих вовняних полотнища, які частково зшиті (до половини) або зшиті повністю. Плахта огортала жіночий стан іззаду, а перед прикривали запаскою, але так, щоб із боків і знизу було видно білу вишиту підтичку сорочки. Як і запаску, плахту на поясі закріплювали поясом. У частково зшитій плахті піднімали боки-крила, які закріплювали поясом. Плахти і запаски були поширені в північно-східних районах краю.

Ще одним типом незшитого жіночого одягу є обгортки (горбатки), які на Вінниччині часто називають запасками. Обгортка — прямокутна вовняна тканина, яку обгортали навколо талії. На поясі закріплювали шнурком або поясом. У Бершадському районі вони чорні з двома вузькими горизонтальними різнокольоровими смугами по краях. У Могилів-Подільському районі вони червоні, в Жмеринському — червоно-чорні, в Томашпільському — сіро-коричневі. За способом ношення розрізняють обгортки дівочі і жіночі. Заміжні жінки загортали обгортку зліва направо і піднімали правий край. Дівчата — навпаки, справа наліво, піднімаючи лівий край і підтігнувши його під пояс. Плахти та запаски вийшли з ужитку ще на початку ХХ ст., обгортки були в побуті в 40 — 50-х рр. ХХ ст.

Найбільш поширеним поясным жіночим одягом є спідниці. Найчастіше носили рясні, зібрані в поясі та розширені знизу. Час-

то низ спідниці обшивали оксамитом, різнокольоровими стрічками. Зі споду їм неодмінно підшивали лиштву. Дівчата носили спідниці яскравих кольорів, жінки та бабусі — стриманих та темних. Доповнював вбрання обов'язковий фартух, на свята з вишивкою, буденні — без. У Бершадському районі та деяких селах Чечельницького поряд із фартухами над спідницею побутували фартухи нагрудні, які закривали лише пазуху сорочки. Інших

видів нагрудного одягу на Вінниччині майже не було. У районах, прилеглих до Середнього Подніпров'я (наприклад, Погребищенському), зрідка можна бачити корсетки. Але вони не характерні для Поділля.

Верхній одяг, пояси, головні убори, взуття, прикраси доповнюють образи наших краян.

За досліджуваний період традиційний народний одяг українців Східного Поділля мав у своєму розвитку складні і неоднозначні періоди. Скажімо, з початку ХХ ст. у зв'язку з різними суспільно-економічними та соціально-політичними причинами у комплексі народного одягу відбулися складні переміни. На зміну домотканим тканинам приходять фабричні, що зумовило зникнення цілої низки елементів народного одягу. Наприклад, зникають запаски, плахти, обгортки. Хоча останні зрідка ще носили. Їх місце займає спідниця з фабричної тканини. Не маючи можливості конкурувати з промисловими товарами, в 20-ті рр. ХХ ст. припиняється виготовлення сукна, а відповідно зникають гуньки, чугаїни, мантини. З фабричних тканин виготовляють — польки, кацавейки, бурнуси тощо. Традиційна сорочка продовжує побутувати, хоча зміни зачепили і її.

Отже, одяг українців Східного Поділля — унікальне явище культури нашого народу, в якому тісно переплелися різні моменти людського життя. На превеликий жаль, сьогодні він не має широкого побутування і його майже не виготовляють, а той, що зберігається в скринях, використовують переважно як обрядовий (для колядування, щедрування, весілля тощо) та як одяг фольклорних колективів.

Віктор КОСАКІВСЬКИЙ,
завідувач сектором
етнографії ВКМ
Фото автора